Uvodnik

Nakon jednog dužeg vremena unutarnje konsolidacije časopisa u smislu blagovremenog izlaženja i tematskog ujednačavanja, uredništvo i redakcija časopisa inicirali su niz značajnih promjena koje bi u narednom periodu Dijalog učinile prepoznatljivim u relevantnim međunarodnim registrima srodnih časopisa, ali istovremeno i dragocjenom platformom domaće produkcije iz područja humanistike, društvenih znanosti i umjetnosti. S tim u vezi *Dijalog* kao „časopis za filozofiju i društvenu teoriju" će od ovog broja biti obogaćen i prerasti u časopis za „filozofiju, društvenu teoriju i umjetnost". To će podrazumijevati i dalje strukturne promjene na nivou redakcije i izdavačkog savjeta časopisa koje bi trebale biti završene tokom 2026. godine.

Misija *Dijaloga* ostaje stvaranje i razvoj naučne, široko vidljive i pristupačne domaće i međunarodne platforme za relevantnu akademsku raspravu o svim bitnim pitanjima iz domena humanističkih i društvenih nauka, te umjetnosti i nauka koje se njome posebno bave. *Dijalog* će ostati platforma za sva fundamentalna pitanja koja na dubinski način zasijecaju bosanskohercegovačko društvo koja će na jedan kritički način ostati privržena njegovanju humanističkog i demokratskog nasljeđa ove zemlje.

Pa ipak, ovaj broj otpočinjemo jednim žalosnim povodom. Prije par mjeseci, 14.3., ostali smo bez jednog od najvećih intelektualaca današnjice, Jürgena Habermasa. Društvene i humanističke nauke, ne samo BiH, nego i šire, izgubile su uistinu kanonskog autora koji je nesporno u značajnoj mjeri oblikovao našu suvremenu društvenu samosvijest propitujući neka ključna pitanja današnjice, kao što su stanje humanističkih i civilizacijskih vrijednosti u savremenom društvu, uloga društvenih i humanističkih nauka i intelektualaca u društvu, stanje teorije o društvu, demokratije i ljudskih prava, legitimitet demokratskih institucija i procedura i niz drugih pitanja.

Gotovo kao nijedan drugi mislilac Habermas je osvijetlio suštinu modernog političkog poretka istraživši njegove početke i prateći njegov razvoj. Shvatio je da se na početku moraju potražiti elementi za odgovor na izazove i paradokse u koje je taj poredak zapao danas. Zato se posvetio istraživanjima samih početaka javne sfere, javnog mnijenja ali i konkretnih pitanja koja proizlaze iz izvorne demokratske diskusije građana zabrinutih za svoju slobodu i budućnost svoje političke zajednice u čemu možemo identificirati radikalno-demokratske zametke njegove deliberativne teorije, jer „validne su samo one norme oko kojih se sve zainteresirane osobe mogu složiti kao učesnici u racionalnim

raspravama“. Izvor njihove validnosti nije ni ‘čovjekova priroda’, ni ‘univerzalna umnost’, a pogotovo ne ‘volja za moć’ ili ‘pravorijek’ političkog ili korporativnog moćnika što nam se danas želi nametnuti. Kao branitelj najšireg društvenog pluralizma, uključujući tu i pluralizam racionalnosti, Habermas je vidio posebnu zadaću filozofije u medijaciji između tih različitih formi, ali i u proizvodnji novih termina, teorija, kognitivnih prostora koji će olakšati konstrukciju pravednijeg i slobodnijeg polisa.

U svom uvodnom tekstu „In memoriam Jürgen Habermas“ Mile Babić posebno akcentira intelektualnu transformaciju ovog autora u svojoj poznoj fazi prema religiji. On ističe kako je Habermas nastojao istaknuti razliku između znanja i vjere i tako ljude pozvati na razgovor, a ne na još veću polarizaciju, jer je svjestan da dosadašnje nastojanje za ukidanje religije vodi svijet u još veće sukobe, a ne u civilizacijski napredak. Nijedna strana nije sposobna za kritičku refleksiju, za promjenu svoje pozicije, za razgovor s drugom stranom; jedna je strana vjera (religija, zapravo politizirana religija, religiozni fundamentalizam), a druga je znanje (um, zapravo sekularni um, sekularistička znanost, scijentistički naturalizam).

U povodu tridesete obljetnice postizanja i potpisivanja Daytonskog sporazuma ANUBiH je 18. i 19.11. 2025. godine upriličila međunarodni skup pod naslovom *„30 godina Dejtonskog mirovnog sporazuma: dosezi u izgradnji mira i funkcionalne države“,* s kojeg prenosimo nekoliko radova u zasebnom tematskom bloku. U tekstu Stefana Bianchinija naslovljenom kao “Postignuća i zastoji u odvijanju procesa integracije BiH u EU” autor pruža opći pregled postignuća i zastoja Bosne i Hercegovine u procesu integracije u EU i šta Evropska Komisija očekuje da će se učiniti prije početka pregovora o pristupanju. Analiza najprije ispituje finansijska sredstva primljena od EU između 1996. i 2024. godine, kao i njihov utjecaj na investicione sektore. Istraživanje se zatim fokusira na političke aspekte pregovora koji su doveli Bosnu i Hercegovinu, uprkos brojnim poteškoćama i kašnjenjima, do toga da postane zemlja kandidat i dođe do početka pregovora. Međutim, zaključuje autor, djelomična implementacija *Agende 5+2* i *14 ključnih kriterija*, čije potpuno ispunjenje Komisija uporno traži, ostaje značajna prepreka napretku procesa pristupanja, posebno s obzirom na opadajući interes EU za Jugoistočnu Europu, koji je nedavno zamijenjen djelomičnim, ali aktivnijim geopolitičkim interesom za Ukrajinu i Moldaviju. Nadalje, neadekvatnost Ustava uključenog u Dejtonski sporazum, složenost odnosa između konstitutivnih entiteta i naroda, te razdorna uloga koju imaju OHR i velike sile prisutne u regiji, ometaju obnovu bosanskohercegovačke državnosti, kako je bilo dogovoreno još za vrijeme zasjedanja ZAVNOBIH-a 1943. godine, čime se slabi njen suverenitet i sposobnost uspješnog pregovaranja s EU.

U tekstu „Proces evropskih integracija kao neposredna pokretačka snaga za reformu Ustava u Bosni i Hercegovini“ autorica Lada Sadiković naglašava kako je proces evropskih integracija već zapravo pokrenuo obavezu BiH u pravcu izmjene Aneksa 4 – Ustava BiH 2002. godine, kada je BiH postala članicom Vijeća Evrope i Potpisnicom Evropske konvencije o ljudskim pravima (EKLJP), čime je službeno pristupila kolektivnom sistemu zaštite ljudskih prava i počela podnositi aplikacije Evropskom sudu za ljudska prava (ESLJP). Prva stvarna obaveza ustavnih promjena nametnuta je BiH kroz član II(2) Ustava BiH, danom potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, koji propisuje direktnu primjenu EKLJP i njen prioritet nad svakim drugim pravom. Navedeno je potvrdila i Venecijanska komisija, ustvrdivši, da je proces evropskih integracija zapravo odredio, kako treba da izgleda moderna, demokratska i pravna država, koja štiti ljudska prava, kroz kriterije iz Kopenhagena i Madrida, Statuta Vijeća Evrope i EKLJP. Istovremeno, BiH je poseban slučaj gdje je kontrola nad procesom ustavnih promjena u rukama međunarodnih aktera, dok inicijativa za navedeni proces može doći iz inostranstva. Ono što ide u prilog zaključcima VK, jeste činjenica, da Aneks 4 – Ustav BiH nema demokratski legitimitet, donijet je izvan teritorije BiH na stranom engleskom jeziku, jedini u svijetu sadrži diskriminatorne odredbe na temelju koji pojedinci nisu jednaki pred zakonom, i nikada u proteklih trideset godina nije preveden i uvršten u Službeni list BiH.

Zlatan Begić je u tekstu „Demokratski kapacitet institucija zakonodavne i izvršne vlasti BiH: Parlamentarna skupština i Vijeće ministara“ iznio nedostatke unutar aktuelnog ustavnog poretka Bosne i Hercegovine, sa stanovišta opšteprihvaćenih međunarodnih demokratskih standarda pravne prirode, temeljnih uzusa nauke ustavnog prava, odnosno sa stanovišta principa vladavine prava. U tom smislu, na prvom mjestu eleborirani su nedostaci u odnosu na način izbora i način donošenja odluka državnog predstavničkog ustavotvornog i zakonodavnog tijela – Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Potom je data analiza strukture i načina odlučivanja Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, odnosno odredbi državnog Zakona o Vijeću ministara u odnosu na relevantne odredbe Ustava Bosne i Hercegovine te su identificirani uočeni nedostaci, na prvom mjestu, sa stanovišta kompatibilnosti ustavnog, sa jedne strane, i zakonskog koncepta, sa druge, u pogledu pozicije i funkcioniranja ove državne institucije izvršne vlasti. Treći dio ovog rada odnosi se na poremećaj u primjeni principa vladavine prava nastao dugogodišnjim ignorisanjem obaveze pravne prirode koja se tiče implementacije Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenih protokola, te presuda Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu donesenih zbog povreda biračkih prava

građana Bosne i Hercegovine u fazi izbora, odnosno u fazi legitimiranja javne vlasti.

U tekstu Ane Ješe Perković „Ograničenja kondicionalnosti EU: Demokratska reforma i retorička europeizacija u BiH“ ističe se da spori i nejednaki proces eurointegracija ustvari na površinu iznosi i ograničenja EU kondicionalnosti, osobito u slučaju postkonfliktnih i duboko podijeljenih društava. Činjenica je, sugerira autorica, da unatoč povišenoj uključenosti EU u donošenje brojnih zakona u skladu s normativnim okvirima EU, ipak demokratska konsolidacija BiH izostaje. U tom pogledu ovaj tekst pokušava odgovoriti na pitanje zašto eurointegracijski proces proizvodi uglavnom formalne, no nipošto supstancijalne promjene. Jedan od odgovora leži i u samom ustavnom okviru BiH određenom Dejtonskim ustavom kojega karakterizira fragmentacija, mogućnost opstrukcija i blokada što sve dovodi do opstrukcije reformi i slabljenja odgovornosti.

U tekstu „Daytonski ustav: univerzalna ljudska prava i njihova negacija“, Mile Babić polazi od teze kako je Dejtonski ustav „*utemeljen* na poštovanju ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti“. Utemeljen je, dakle, na najvišim dostignućima klasičnoga liberalizma, koji su sadržani u američkoj *Deklaraciji o neovisnosti* (1776), u francuskoj *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina* (1789) i u Ustavu Sjedinjenih Američkih Država (1878). Pa ipak, danas je klasični liberalizam u krizi jer se u cijelom svijetu pretvorio u neoliberalizam, u kojem je ugrožena ne samo politička i ekonomska jednakost, nego i sloboda i ljudsko dostojanstvo. Kriza liberalizma, argumentira autor, proizašla je iz krivoga poimanja čovjekove slobode, jer se zaboravilo da su ljudi rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima te da ih je Stvoritelj obdario neotuđivim pravima na život, slobodu i sreću; zaboravljeno je, dakle, da je sloboda i dar i zadaća, da je čovjekova sloboda omogućena i izborena. Umjesto moralnog univerzalizma danas vlada imperijalni (politički) univerzalizam koji negira moralne principe i ljudska prava radi uvećanja svoje moći, bogatsva i interesa. Što je slobodniji od svoga egoizma, to je čovjek komunikativniji (više povezan s drugima), tako da se individualna sloboda i *communio* uzajamno pretpostavljaju i uključuju. Autor ističe da Distrikt Brčko vrlo dobro funkcionira jer se u njemu poštuju univerzalna ljudska prava i partikularna (nacionalna i druga) prava. Distrikt Brčko može biti uzor i državi Bosni i Hercegovini, i entitetima, i kantonima, i općinama, ali je šutnja o tom uspjehu, zaključuje autor, znakovita.

Drugi tematski blok ovoga broja posvećen je životu i djelu akademika Zlatka Ugljena. U sarajevskoj Umjetničkoj galeriji 7. februara 2026. godine promovirana je knjiga „Zlatko Ugljen – arhitektura/ kritike/ osvrti/ intervjui“ u izdanju Dobre knjige iz Sarajeva. Redakcija „Dijaloga“ objavljuje autorizirana izlaganja o knjizi ovog velikog arhitekta, redovnog člana Akademije

nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. U ovom broju objavljujemo izlaganja akademika Nikole Bašića: „Zlatko Ugljen – graditelj arhetoposa“, prof. dr. fra Marka Karamarića: „Kuća otvorenih vrata“, prof. dr. Erdina Salihovića: „Mjesto susreta čovjeka i kosmosa“, književnika Mile Stojića: „Ruža u oluji, Zlatko Ugljen“ i prof. dr Nine Ugljen: „Otvorena knjiga“. Sva izlaganja možda ponajbolje sažima uvid akademika Bašića koji kaže: „Zlatko Ugljen jest arhitekt koji djeluje u regiji, ali njegova arhitektura ne pripada geografiji, nego ontologiji. Nije mu bitno u kojem će se prostoru ostvariti – u Visokom ili u Jeruzalemu – jer njegovo mjesto nije zemljopisno, nego ontološko: to je mjesto susreta čovjeka i kozmosa. Taj tip prostora okuražio sam se imenovati – arhetopos – ishodišno mjesto u kojem se čovjek upisuje u svijet, oblikujući ga kroz arhitekturu kao duhovni i prostorni čin“. Ako bismo pak cijeli blok trebali sažeti u jednu rečenicu to bi zacijelo bila rečenica Mile Stojića: „Ugljen je pjesnik među našim arhitektima“.

U rubrici „Pogledi i prikazi“ ovaj put donosimo sljedeće uratke: Ivo Komšić – Transcendentalna metoda i prenosivi kauzalitet; Žarko Paić – Genij i povijesna svrhovitost; Žarko Paić – Tehnika kao sudbina čovječanstva; Nevad Kahteran – Povodom 70. obljetnice Odsjeka za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu te Nevad Kahteran – Crtica o profesorici Jeleni Berberović.

Mile Babić
Asim Mujkić
Mile Stojić